

Anadolu Ağızlarında Kullanılan Geçmiş Zaman Eki -(y)XK

Nurettin Demir

Giriş

Anadolu ağızlarının konu alındığı ilk monografilerden birine imzasını atmış olan Ö. A. Aksoy, Gaziantep ağızlarında *-ik*'li geçmiş zaman adını verdiği bir ekin varlığından söz eder (1945: 176 vd.). Bu, aynı zamanda *-ik*'li geçmiş zaman ekiyle ilgili ilk bilgidir. M. Adamović, *Türk Dilinin Çekim Tarihi* şeklinde Türkçeleştirebileceğimiz çalışmasında Aksoy'un verdiği bilgileri değerlendirir (1985: 205 vd.). Yıllar sonra Miskioğlu, kısa bir çalışmada ekin Antakya ağzında görüldüğünü dile getirir (1992: 1 vd.). Bir araştırmamın sonunda ben de, bu geçmiş zaman ekinin, bazı Yörük ağızlarının özelliklerinden birisi olabileceğine değinerek, çalışmanın sonuçlandırıldığı tarihe kadarki çalışma ve derlemelerin yardımıyla kullanıldığı bölgeleri verdim (1996a: 68). Bunu yaparken eki tespit ettiğim ağızlara has öteki özellikler ve ekin kullanıldığı bölgelerin yerleşim durumu hakkında ulaşabildiğim bilgilerden hareket ettim. Aynı çalışmamda, Türkçenin ünlü uyumu kurallarına bağlı olarak *-(y)ik*, *-(y)ik*, *-(y)uk*, *-(y)ük* şekilleri bulunan ve aşağıda *-(y)XK* olarak göstereceğim bu ekin, Eski ve Orta Türkçede görülen *-yUK* ile Türkçenin Orta Asya ve Güney Sibirya'daki kollarında değişik varyantlarını bulduğumuz *-çXK* ekiyle arasında bir bağ olup olmadığı sorusunu ortaya koydum. Söz konusu çalışmamın bitmesinden sonra da derlemelerimi sürdürdüm. Daha sonra Almanca olarak yayımlanmış olduğum bir araştırmayı doğrudan bu konuya ayırdım ve eki ayrıntılı olarak inceledim (1997). Ancak o zamandan bu yana, ekle ilgili, yazının güncellenmesini haklı gösterecek yeni yayınlar ortaya çıktı. Bu yayınlar sırasıyla Buran (1996), Öztürk

(2006) ve Yıldırım (2006) tarafından yapılmıştır. Buran, şekilce benzer ekleri bir ayırım yapmadan değerlendirmiş, $-(y)XK$ ve şekilce benzerlerini yapım ve çekim eki olarak ikiye ayırmış, çekim eki olarak $-mXş$ ve $-yor$ fonksiyonu ile kullanılışı, sıfatfiil ve zarffiil olarak kullanılışı olmak üzere dört ayrı başlık altında incelemiştir (1996). Öztürk ise ekin bilinen diğer işlevleri yanında, benim başka bir yazımdan (1996b) “Ekin Anadolu ağızlarında şimdiki zaman işlevinde kullanımını ile ilgili olarak” söylediklerimi alıntılamıştır (2006: 531). Özellikle Yıldırım’ın çalışması daha önce ancak seyrek belgelenebilmiş olan bu ekle ilgili, yeni ve şimdiye kadar bilinenlerden daha geniş bağlamlarda geçen örnekler sunması ve bu yönüyle ek hakkında daha ayrıntılı bir değerlendirme fırsatı vermesiyle ayrı bir öneme sahiptir.

Bu çalışmada ekin çekimi verilecek, işlevi ve diğer geçmiş zaman eklerinden nasıl ayrıldığı konusu üzerinde durulacak ve Anadolu’da kullanıldığı coğrafya biraz daha genişletilmeye çalışılacaktır. Ekin nasıl ortaya çıkmış olabileceği, başka eklerle arasında bir bağ olup olmadığı, bu arada bazı Çukurova ağızlarında $-mXş$ biçimini fiil çekiminde devre dışı bırakmış olmasının nedenleri gibi hususlar ise ayrı bir araştırma konusudur. Alıntılanan örneklerin bu çalışma açısından önem taşımayan transkripsiyon işaretleri verilmemiş, örnekler pratik nedenlerle standart yazım biçimine yaklaşan işaretlerle verilmiştir. Bağımsız biçimbirimler olan kapalı e , $é$ ile, art damak geniz n ’si de $ñ$ ile verilmiştir. Uzun ünlüleri göstermek için (:) kullanılmıştır.

Yapım eki – çekim eki ayırımı

Eki incelemeye geçmeden önce bir hususun açıklanmasında yarar vardır. Miskioğlu, ekin kullanıldığını bildiği ama örnek tespit edemediği Gaziantep ağızını kastederek “Oralarda bildirme kipinin üçüncü tekil kişisi (*kapanık*, *uyanık*), bugün sık sık görülmekte ancak ‘eylem’ midir, ‘ad’ mıdır, birbirine karışmaktadır” (1992: 3) derken aslında ilginç bir hususu dile getirir. Gerçekten de ele aldığımız şeklin, standart Türkçede de var olan fiilden isim yapma eki $-(y)Xk$ ile arasındaki benzerlik dikkat çekicidir: *açık* ‘açılmış’, ‘[O] açmış’. Hatta Adamović ekten bahsederken aynen şunları yazar: “Eine regionale und volkstümliche Art Perfekt wird mit dem Nomen resultativum $-ik/-iq/-ük/-uq$ und den Prädikatsuffixen gebildet: *sen gör-üksüñ* ‘du hast gesehen’, *o al-iq* ‘er hat genommen.’ /.../ Als finite Form ist $-ik$ recht ungewöhnlich, da mit diesem Morphem seit dem Altertum und in sämtlichen Türksprachen nur Nominalwörter substantivischer und adjektivischer Funktion gebildet werden, die in ihrem Wesen weder Prozess- noch Temporalsinn beinhalten und keine Negation haben können. Die Distanz des Nomens $-ik$ zum Verbum finitum ist so gross, dass sie nur durch Analogie und nicht etwas aus Eigenentwicklung heraus überbrückt werden konnte. Es könnte sich dabei um Analogie zum Verbalnomen $-miş$ handeln”¹ (1985: 205

¹ Türkçesi: ‘Perfektin yerel ve halk ağzına has bir türü, sonuç bildiren isimler türeten $-ik/-iq/-ük/-uq$ ve bildirme ekleriyle yapılır: *sen gör-üksüñ* ‘du hast gesehen’, *o al-iq* ‘er hat genommen.’ /.../ Bitimli biçim olarak $-ik$ pek alışılmış değildir, çünkü bu biçimle eskiden ve bugün bir yığın Türk di-

vd.). Bu yüzden isim cümlesiyle fiil cümlesinin birbirinden ayrılması gerekir. Elimizde bu ayırma için kullanılacak ölçütler vardır. Bir yapım eki olan -(y)XK, fiilin ifade ettiği eylemden ortaya çıkan sonuç veya durumu, geçişli fiillerden sonra edilgenlik anlamı da taşıyarak, gösterir; yani fiilden isim yapar: *tükenik*, *tıkanık*, *açık*. Geçmiş zaman eki ise sadece dilbilgisel bir görev üstlenir; fiilin taşıdığı anlamda bir değişiklik yapmaz. Buna göre *Kapı açık* ‘Kapı açılmış [vaziyette]’ isim cümlesidir ve cümlede *kapı* öznedir. Buna karşılık fiilin cümlede kendine boş yer açabilme gücünü, yani valenz değerini koruduğu *Kapı[yı] açık* ‘[O] kapı[yı] açmış’ cümlesinde *kapı[yı]* nesnedir ve cümle bir fiil cümlesidir. Ancak fiilin geçişsiz olması durumunda isim cümlesiyle fiil cümlesini, mevcut bilgilerin yardımıyla birbirinden tam olarak ayırmak her zaman mümkün görünmüyor. Mesela *Çocuk uyanık* cümlesini, *uyanık* kelimesinin isim olarak kullanılması sebebiyle isim cümlesi olarak yorumlama eğimi ağır basıyor: ‘Çocuk uyanmış [durumda], Çocuk uyumuyor’. Ancak aynı cümleyi ‘[Görüyorum ki] çocuk uyanmış, gözlerini açmış’ şeklinde fiil cümlesi olarak anlamak da mümkündür. Buna karşılık *Sabah oluk* ‘[Görüyorum ki] sabah olmuş’ ve *Çocuk oynayıp* ‘[Görüyorum ki bununla] çocuk oynamış’ cümlelerini, *oluk* ve *oynayıp* biçimleri buradaki manada isim olarak kullanılmadıklarından, isim cümlesi olarak anlamak pek mümkün görünmüyor.

Çekimi

Aksoy yukarıda adı geçen monografisinde Gaziantep’te fiil köküne *-ik* eklenmesi suretiyle meydana gelen, anlamca ‘miş’li geçmiş zaman’ın üçüncü tekil şahsına benzediğini söylediği ekin, ‘miş’li geçmiş zaman’ gibi çekildiğini belirtir ve şu çekim örneğini verir (1945: 177):

<i>geliğim</i>	<i>geliğiz</i>
<i>geliksin</i>	<i>geliksiñiz</i>
<i>gelik</i>	<i>gelikler</i>

Hikaye ve şart birleşik zamanları *gelikti*, *gelikse* şeklinde kurulur.

Miskioğlu’nun verdiği, Antakya ağzına ait çekim örneği, eklerin standart Türkçedeki telaffuza göre kaydedilmiş olmasını bir kenara bırakırsak, Aksoy’unkinden sadece birinci çoğul şahısta *geliğiz* yanında *geliğik* şeklinin de bulunmasıyla ayrılır. Miskioğlu ekin hikaye birleşik zaman çekimi için de şu örneği kaydeder:

<i>geliktim</i>	<i>geliktik</i>
<i>geliktin</i>	<i>geliktiniz</i>
<i>gelikti</i>	<i>geliktiler, geliklerdi</i> (1992: 2).

linde, sadece özleri itibarıyla süreç ve zaman anlamı içeren ve olumsuzu bulunmayan ad ve sıfat işlevli isim soylu kelimeler türetilmektedir. *-ik* ile türetilmiş ismin bitimli fiile mesafesi, kendiliğinden bir gelişme olarak değil de ancak örneğe yoluyla iki ucu bir araya getirilecek kadar büyüktür. Burada sıfatfiil *-miş* örneksenmiş olabilir’.

Yıldırım'ın verdiği çekim kalıbı ise, ikinci tekil kişinin *-XK-sXñ* ve birinci çoğul kişinin *-XK-XK* olmasıyla Aksoy'dan ayrılır (2006: 224). Benim araştırmalarımı yoğunlaştırmış olduğum Alanya ve çevresinde ise ek, olumlu fiillerde, birinci tekil kişide *-Xm* yerine *-Xn* (*alı:n, geli:n, goyu:n, görü:n*) ve ikinci tekil kişide *-sXn* yerine *-SXñ* (*yapıksıñ, geliksiñ, goyukuñ, görüksiñ*) kullanılmasıyla Antep'teki çekim kalıbından ayrılır. Örneklerde de görüldüğü gibi birinci tekil kişide *-(y)XK* ve kişi ekinin ünlüsü kaynaşır: *-X.n*.

Ünlüyle biten fiillerden sonra geldiği zaman, *başlayık, tanıyık* örneklerinde olduğu gibi, fiille ek arasına *-y-* sesi girmektedir. Bunun tek istisnasını, bölgemizde, ağızların birçoğunda olduğu gibi, *-ğ-* sesinin düşmesi sonucunda son hecelerinde uzun ünlü bulunduran *ya:-, yı:-, do:-, ko:-, dö:-* gibi fiiller teşkil eder. Bu uzun ünlüler kendilerinden sonra ünsüzle başlayan bir ek gelince korunurlar: *ya:dt, do:mak, ko:du, dö:dü, yı:muş*. Ele aldığımız *-(y)Xk* eki böyle bir fiilden sonra gelince, fiille ek arasına *-y-* sesi girmemekte, ancak kelime, ele aldığımız ekin vurgulu olması sebebiyle, sona doğru artan bir vurguyla söylenmektedir: *do'ok, bo'ok, yı'ık, ya'ak, e'ek*. Art ünlülü fiillerde, birinci tekil ve çoğul şahıslarda sızıcı *-ğ-*, ön ünlülü fiillerde ise *-y-* sesi yeniden ortaya çıkmaktadır. *doğu:n, yığü:z, yeyi:z, deyi:n*.

Ekin seyrek kullanılan birleşik çekimleri ise bizim araştırma bölgemizde şu şekildedir:

<i>geli:dim</i>	<i>geli.mişiz</i>	<i>geli:sek</i>
<i>geli:diñ</i>	<i>geli.mişsiñ</i>	<i>geli:señ</i>
<i>geli:di</i>	<i>geli.miş</i>	<i>geli:se</i>
<i>geli:dik</i>	<i>geli.mişiz</i>	<i>geli:sek</i>
<i>geli:diñiz</i>	<i>geli.mişsiñiz</i>	<i>geli:señiz</i>
<i>gelikleridi</i>	<i>geliklerimiş</i>	<i>geliklerise</i>

Olumsuzu

Araştırmakta olduğumuz ekin iki olumsuz şekli vardır. Bunlardan birincisi olumsuz fiil köküne *-(y)XK* ve şahıs eklerinin getirilmesiyle oluşmaktadır:

<i>Yapmayı:n</i>	<i>görmeyi:n</i>
<i>Yapmayıksıñ</i>	<i>görmeyiksiñ</i>
<i>yapmayık</i>	<i>görmeyik</i>
<i>yapmayı:z</i>	<i>görmeyi:z</i>
<i>yapmayıksıñiz</i>	<i>görmeyiksiñiz</i>
<i>yapmayıklar</i>	<i>görmeyikler</i>

İkincisi ise olumlu fiil+*-(y)XK+de:l* kalıbıyla yapılmaktadır. Burada standart Türkçede isim cümlelerinin olumsuzunu yapmaya yarayan *değil* kelimesinin kullanılması dikkat çekicidir. Bu, ekin kökeni sorusuna yanıt ararken mutlaka göz önünde bulundurulması gereken bir husustur.

<i>yapık de:lin</i>	<i>görüük de:lin</i>
<i>yapık de:lsiñ</i>	<i>görüük de:lsiñ</i>
<i>yapık de:l</i>	<i>görüük de:l</i>
<i>yapık de:liz</i>	<i>görüük de:liz</i>
<i>yapık de:lsiñiz</i>	<i>görüük de:lsiñiz</i>
<i>yapık de:ller</i>	<i>görüük de:ller</i>

Soru

Soru biçimi, fiilden sonra -(y)XK, soru eki ve şahıs ekinin getirilmesiyle oluşturulmaktadır. Ek ikinci tekil kişide iyelik, diğerlerinde zamir kökenli kişi ekleri ile çekimlenmektedir.

<i>yapık mıyın</i>	<i>görüük müyün</i>
<i>yapık müñ</i>	<i>görüük müñ</i>
<i>yapık mı</i>	<i>görüük mü</i>
<i>yapık mıyız</i>	<i>görüük müyüz</i>
<i>yapık mısıñız</i>	<i>görüük müsüñüz</i>
<i>yapıklar mı</i>	<i>görüükler mi</i>

İşlevleri

Aksoy ve Miskioğlu ekin görevlerini, orijinal örneklerle değil, kullanılabilceği durumları tasvir etmek suretiyle açıklarlar. Aksoy ekin üç görevinden söz eder (1945: 177 vd.):

(1) *Mehmet eve gelik, Siz işiñizi bitiriksiñiz* cümlelerinin fiilleri, Aksoy'un belirttiğine göre İstanbul ağzına 'gelmiştir', 'bitirmişsinizdir' diye çevrilir. Burada, anlamda, bazen kanaat derecesini bulan bir 'tahmin' vardır: İlk cümle 'öyle tahmin ederim ki Mehmet eve gelmiştir; o kanaatleyim ki Mehmet eve gelmiştir' anlamındadır. Öteki cümle de aynı niteliktedir.

(2) Yüklemlerini İstanbul ağzına 'kalmış, kalmıştır', 'yapılmış, yapılmıştır', 'olmuş, olmuştur' diye çevirebileceğimiz *O yol senin gördüğün gibi kalmayık; güzel yapılık, O mağaza şimdi gazino oluk* cümlelerindeyse fiilin gösterdiği iş, yapılırken değil olup bittikten sonra görülmüştür. Hakkında bu yolla bilgi edinilmiş bulunan iş, bu şekildeki fiille anlatılır. Aksoy'un yazdığına göre, cümlelerin ifade ettiği anlamı 'O yolu gördüm, senin gördüğün gibi kalmamış; güzel yapılmış' sözleriyle karşılayamayız. "Çünkü bu sözler, yolun yeni halini görmeyip, ancak başkasından işitmiş olan biri tarafından söylenir. Oysa durum böyle değildir. Yolun yeni halini gören, gördüğünü anlatmaktadır. Bu sebeple 'kalmayık, yapılık' biçimlerinin tam karşılığı olarak 'kalmamış, yapılmış' kelimeleri alınmaz." Daha sonra, "madem ki bu yolun yeni halini gören, gördüğünü anlatıyor; şu halde durumu 'di'li geçmiş zaman' ile anlatmak mümkün değil mi?" sorusunun hatıra gelebileceğini belirten araştırmacı, bu soruya olumsuz cevap verir. 'O yol gördüğün gibi kalmadı; güzel yapıldı' sözleri, Aksoy'a göre, yolun yapıldı-

ğını görenin söyleyeceği sözlerdir. Oysa böyle de değildir: yol yapılırken görülmemiştir; yapıp bittikten sonra yeni hali görülmüştür. Bu izahları verdikten sonra Aksoy, ekin bu manasıyla, ‘miş’li geçmiş zaman’ ve ‘di’li geçmiş zaman’ arasındaki bir durumu anlattığını belirtir.

(3) *Ahmet İstanbuldan gelik mi? Gelik. Bu sabah çarşıda görükler. İki ortak ayrılıklar: Turgut deyik ki mağazanın levhasında yalnız benim adım bulunsun; Orhan deyik ki yok, yalnız benim adım bulunsun... uyuşamayıklar, ortaklığı bozuklar* örneklerindeki fiiller de Aksoy’a göre İstanbul ağzına ‘gelmiş’, ‘görmüşler’, ‘ayrılmışlar’, ‘demiş’, ‘uyuşamamışlar’, ‘bozmuşlar’dan başka bir suretle çevrilemez. Fakat mana, tam olarak “-miş’li geçmiş zaman” değildir. Çünkü -miş’li geçmiş zaman, başkasından işitilerek nakledilen hadiseler için kullanılır. Bunların doğruluğu, yanlışlığı hakkında nakleden kimse tarafsız bulunur. Oysa Gaziantep ağzındaki şekil bu üçüncü manası ile hadiseyi başkasından işiterek nakletmekle beraber, bunun doğruluğuna nakleden kimsenin de inanmış olduğunu belirtmek için kullanılır.

Ele almakta olduğumuz şeklin, *-mXş* ekini örnekseme yoluyla, fiilden isim yapan *-(y)XK* ekinde ortaya çıktığını düşünen M. Adamović, araştırmasını yaptığı sırada bilinen tek kaynak olması sebebiyle Aksoy’un yazdıklarını genişçe aktarır. Daha sonra *-mXş* ekinin duyulan bir geçmiş zamanı değil; durumu, tahmini ifade etmesi ve gerçek bir “perfectum” olması nedeniyle, Aksoy’un eki diğer geçmiş zaman ekleriyle karşılaştırmasının elle tutulur bir sonuç ortaya çıkarmadığını haklı olarak belirtir, *-mXş* ekinin taşıdığı bu üç anlamın *-(y)Xk* ekinde de görülmesinin, ikincisinin *-mXş*’ı örnekseme yoluyla ortaya çıktığı göz önüne getirilince hiç de şaşırtıcı bir şey olmadığını söyler (1985: 207).

Miskioğlu da çalışmasında, Antakya ağzında kullanılan “görülen” ve “öğrenilen-başkasından duyulan” geçmiş zaman şekillerinden başka bir de “görülmeyen, başkasından duyulmayan, ancak olduğu anlaşılan ‘-ik’li geçmiş zaman” ekinin var olduğunu yazar. Adamović’in eleştirilerinden habersizce, kullanıldığı bağlamları tasvir ederek, ekin görevleriyle ilgili olarak şunları yazar (1992: 2 vd.):

(1) Fakültede öğretim üyesi, bir Antakyalı öğrenciye başka bir öğrencinin, sözelimi B’nin fakülteye gelip gelmediğini soruyor. Antakyalı öğrencinin gidip B’yi bahçede görmüş olması, yani sorulan öğrencinin gelmiş olması durumunda hocasına bu haberi *Gelik* şeklinde verir. *B gelmiş* başkasından duyulması *Geldi* ise gelişin doğrudan konuşan tarafından görülmesi durumunda kullanılabilir. Oysa konuşan B’nin geldiğini ne görmüştür ne de başkalarından duymuştur.

(2) Doğruluğundan yüzde yüz emin olunan tahminlerde, güçlü olasılıklarda da Antakya’da bu ek kullanılmaktadır. Her gün 9.00’da başlayan bir temsile bu saatten sonra ulaşmaya çalışan birine Antakyalı *Birinci perde başlayık. Artık acele etmeğe gerek yok, nasıl olsa birinci perde görülemiyecek der. Başlayık, bura-*

da ‘her halde başlamış’, ‘başlamıştır’ biçimlerinde anlatılan anlamlara karşılık oluyor.

(3) Gözle görülmemiş, başkasından işitilmiş, ama doğruluğuna inanılan bir olayın anlatılmasında da bu ek kullanılır. Babası geziden dönen bir Antakyalı çocuk, babasından dinlediklerini arkadaşlarına *İstanbulda’da bir hafta kalık, dönüştü Ankara’ya ugrayık sonra Adana’ya gelik, diün de Antakya’ya döndü* şeklinde anlatabilir.

Görüldüğü gibi Miskioğlu’nun tarifleri büyük ölçüde Aksoy’unkine benzer. İki-si arasındaki örtüşme sırasıyla M[iiskioğlu]1 = A[ksoy]2, M2 = A1, M3 = A3 şeklindedir. Tariflerdeki benzerlikler sebebiyle Adamović’in, Aksoy’un karşılaştırmasıyla ilgili sözleri Miskioğlu’nun ileri sürdüğü görüşler için de geçerlidir: Karşılaştırmalar, elle tutulur bir sonuç ortaya çıkarmamıştır. Ayrıca diğer eklerin görevleri, söz konusu araştırmada dile getirildiğinden çok daha karmaşıktır ve bu konuda gramer kitapları yanında yapılmış bir yığın çalışma vardır (örnek olarak bk. Adamović 1985, Johanson 1971). Buna rağmen Miskioğlu’nun verdiği bilgiler de ekin kullanıldığı sahanın tespiti için son derece kıymetlidir.

Konuyla ilgili en yeni tarihli yayını yapan Faruk Yıldırım da “görülen geçmiş zamana” çok yakın bir anlam taşıyabilen “-ik ekli duyulan geçmiş zaman”dan söz eder ve “söz konusu fiil şekli, görülen geçmiş zaman ile duyulan geçmiş zaman arasında bir zaman bildirir” ifadesini kullanır (2006: 223 vd.). Ayrıca ekin, kimi metinlerde fiilin anlattığı hareketin geçmişte yapıldığını, bu hareketin görülmediğini, başkasından duyulduğunu ifade ettiğini belirtir. Kimi durumlarda ek geçmişte meydana geldiği görülmeyen, ama gerçek oluşundan kuşku duyulmayan durumları anlatır. Yıldırım ayrıca, ekin daha çok üçüncü kişilerde ortaya çıktığını yazarsa da bu, ilgili metinlerin türü, kişilerin genel olarak kullanım sıklığıyla ilgili olmalıdır. Yıldırım ayrıca -(y)XK ekinin bölgede sıfatfiil ve zarffiil olarak da kullanıldığına işaret eder (2006: 303, 306). Ancak bu üç ekin aynı olup olmadığı kanaatimizce ayrıca araştırılması gereken bir konudur. Sıfatfiil olarak kullanılan ekin –muhtemelen zaman eki olarak kullanılan biçimin de– arkasında fiilden isim yapan -(y)Xk ekinin olması mümkündür: *kesilik süt* vb. Buna karşılık zarffiil olarak kullanılan biçimin kaynağı -(y)Xp olmalıdır. Bu konuya aşağıda tekrar döneceğiz.

Mevcut metinlerde durum

Üzerinde durduğumuz ek, eski tarihli ağız derlemelerinde, seyrek de olsa, geçmektedir. Ancak varlığı bilinen ekin, ağız metinlerinde yok denecek kadar az görülmesi dikkat çekicidir. Mesela Aksoy’un Gaziantep ağzından verdiği metinlerde sadece şu örneği buluyoruz:

(1) *Seveniñ nazarı herkeşden yè:n değer. Şu da:ni şebinen bi it bonco: siziñ yan’:zda şika:ra geçik.* ‘Sevenin nazarı herkesten ziyade değer. Şu kadar şap ile bir it boncuu sizin yanınızda bulunmaz bir şey sayılıyor (1995: 352 vd.).

Caferoğlu tarafından derlenen metinlerde de şu örnekleri tespit ediyoruz:

(2) *Eline aldı düldülü, bahdı gördüküne ne çadır var ne çatma var, hê:ş kimse galmıyık* (1945: 236. [Gaziantep: Dağlı Urum Evlek Köyü]).

(3) *Garının gocası onu dahi öldürüp onu da guyiye atdı. Geldi gardaşlarınıñ yanna. Gardaşlarına dëdikine: Gardaşım siz gendi gendi:zi yoklañ-da bahalum bir şeyimiz gayboluk mu olmiye:k mi. Gardaşları bir-de bakdıkine zëykirleri diyaşılmış* (1945: 177 [Maraş: Cerit Köyü])

Kanaatimce Giese'nin Konya'da Beyşehirli Çaycı Veli'den derlediği şu örnek de buraya dahildir.²

(4) /.../ *Gızı Giese'nin Konya'da Beyşehirli Çaycı Veli'den derledi*(1907, 29).

Verilen örneklerde, fiilin ifade ettiği eylemin gerçekleşip gerçekleşmemiş olduğunu *tespitin* ağır bastığını görüyoruz. Buna göre ekin kullanıldığı örnekleri standart Türkçede *öyle tespit ediyorum ki, görüyorum ki, tespit ettiğime göre* gibi bir ilaveyle vermek mümkündür: '[Öyle tespit ediyorum ki] şu kadar şap ile bir it boncuğu sizin yanınızda bulunmaz bir şey sayılıyor', [Görüyor ki] hiç kimse kalmamış', 'Kendinizi yoklayın ve [tespit edin] bakalım bir şeyimiz kaybolmuş mu olmamış mı', 'Biz hiç bir kul azat etmiş miyiz [tespit edin]'. 2. örnekteki *Eline aldı düldülü, bahdı g'ördüküne* ile 3. örnekteki *siz gendi gendi:zi yoklañ-da bahalum* ifadelerini fiilin gösterdiği eylemin gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespitine işaret ediyor. Ekin görevleri hakkındaki mevcut açıklamaların tersine en azından bu örneklerde tahmin ya da başkasından duyulan bir şeyin aktarılması söz konusu değildir. Tabii 3. ve 4. cümlelerin soru cümleleri olduğunu ve bunun cümleye ilave ettiği *şüphe* nüansını unutmamalıyız.

Bizim örneklerimizde durum

Şimdiye kadar tespit edilen örneklerde ekin görevi, olup bitmiş bir eylemi bildirmek, bilginin dolaylı olarak edinildiğini göstermek şeklinde ortaya çıkmaktadır. Buna göre konuşan, ortada var olan izler, birinden duyma, genel bilgiler başta olmak üzere dil içi ve dil dışı unsurlar yardımıyla fiilin ifade ettiği eylemin gösterdiği işin gerçekleşip gerçekleşmediğini dile getirmek için bu şekli tercih edebilmektedir. Bu, metne ve ekin kullanıldığı duruma bağlı olarak *tahmin, tespit, duyma* türünden yorumlara imkan vermektedir.

Mesela 5'ten 12'ye kadar olan örneklerde, konuşmacı mevcut izlerden, emin olmakla birlikte, fiillerin ifade ettikleri eylemlerin ortaya çıkmış olduğu tahmininde bulunuyor; izlerin yardımıyla fiillerin ifade ettikleri eylemlerin ortaya çıkmış olması gerektiği kanaatine varıyor. Ancak burada daha önceki çalışmalarda

² Giese *edik miyis* olması gereken kelimeyi *-(y)ik* ekinin varlığından haberdar olmadığı için *etdikmiyis* şeklinde kaydetmiş olmalıdır. Ekin kullanılışı *-(y)ik* ile tam bir uygunluk içindedir. Ayrıca görülen geçmiş zaman şeklinin bu bölgedeki birinci çokluk şahıs çekimi soruda *etdik mi*'dir. Birinci çokluk şahsın iki defa gösterilmesini haklı çıkaracak bir sebep yoktur. Ancak örnekte gerçekten bir yanlış anlama olup olmadığını kontrol imkanına sahip olmadığımızı da unutmamalıyız.

dile getirildiği türden yüzde yüz emin olmak gibi bir durum söz konusu değildir. Bu, zaman zaman *şüphe* bildiren *heral*, *heralda* gibi kelimelerin yüklemleştiricisi -(y)XK olan cümlelerde kullanılmasıyla da kendini göstermektedir. Cümleleri standart Türkçeye, *görünüyor ki, görüldüğü kadarıyla, öyle anlaşılıyor ki* gibi bir ifadeyle tamamlayarak aktarabiliriz. -DXr eki ile genişletilmiş şekillerde sadece tahmin dile getiriliyor. -DXr eki 9. ve 10. örneklerde olduğu gibi birinci ve ikinci şahıslardan sonra da kullanılabilir.

(5) *Heral bi ölen oluk biz göçeli* (Gündoğmuş, Merkez).³

(6) *Kaç yaşında o şindi? Seksen dört mü seksen beş mi bilmen. Yétmişinden ziyada seksene varıg gayrıya.*

(7) *Ako:langilde durudur ta: o. Çarşafı varıdı Ako:laniñ. Atmayıkdır o.*

(8) *Belki gendi oturukdur [eve], balkonu malkonu uzatdı o adam.*

(9) *Seniki de varısa ben ellemeyiindir.*

Elleyiksiñdir ikisini bi yere goyukuñdur.

(10) *Onu görmeyiksiñdir sen, gürdüñüse de a:şam görüksüñdür.*

(12) *(O) çocuğu uyandırdık mı* (Sarayönü, Konya) ⁴

Aşağıdaki örneklerimizde ise mevcut izlerden hareketle, yukarıdaki 1.-4. numaralı örneklerde olduğu gibi, fiilin gösterdiği eylemin gerçekleşip gerçekleşmediği *tespit* ediliyor. Ancak ortaya çıkan kesinlik hissi, eylemin olmuş veya olmamış olduğunu gösteren izlerin ne kadar açık olduğuyla ilgilidir. Kesinlik ekten değil kullanıldığı bağlamdan kaynaklanıyor. Konuşmacı önünde duran izlerden hareketle, fiilin ifade ettiği eylemin gerçekleşmiş olduğunu görüyor, tespit ediyor. Mesela 13. örneğimizi otobüs muavini, mola veren otobüsün yeniden hareket edeceği sırada, yolculardan birisinin gelmediğini görünce söylemiştir. 14. örnekte de çocuğun burnunun boyanmış olduğu görülüyor ve bundan hareketle, çocuğun burnunu kendisinin boyamış olduğu tespit ediliyor. 15. örnekte ise doktor, yapmış olduğu kontrol sonrasında, doğum sancısının başladığını belirliyor. Örneklerin hepsinde konuşma anı ile eylemin gerçekleşip gerçekleşmediğini gösteren izler açık biçimde ortadadır.

(13) *Ta: adam gelik deel* (Demirli Köyü, Kocaeliler kasabası, Burdur-Bucak).

(14) *Nolmuş bunuñ [çocuğun] bunnuna? Bunnunu boyayık.*

(15) *Dokdur bi taa konturol etti. Sancı başlayık, çocu:ñ olması yakın dedi.*

Bu örneklerimizi *tespit ediyorum ki, görüyorum ki, görülüyor ki* türü bir tamamlayamayla Türkçeye aktarmamız mümkündür.

³ Sonunda nerede derlendikleri verilmeyen örnekler Alanya ve köyleri ağızlarından alınmıştır.

⁴ Bu bölgeden örnekleri Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyelerinden Dr. Rıdvan Öztürk'e borçluyum. Ekin doğup büyüdüğü bu bölgedeki durumuyla ilgili bildiklerini istifademize sunma lütfunda bulunduğu için kendisine burada teşekkür ediyorum.

İncelemekte olduğumuz ek, gerçekleştiği birisinden duyulan bir eylemin, bir başka şahsa aktarılması için de kullanılabilir. Bu tür örnekleri de *duyduğuma göre* vb. türden bir ilaveyle standart Türkçeye aktarabiliriz.

(16) *Teyzeleri halaları hepsi bir oluklar, bir kına gecesi yapıklar /.../ yarın gelini gidik getirmeye gidiciler. Burdan alık gidip kızı getiriciler* (Antakya).⁵

(17) *Şimdi émine hatunuñ tek o:lu var ımış. O da ölük guzan. Guzan o:lunuñ avradıymış guzan o:lunu sürgüne sürünce gadını elinden alıklar. Alınca burada gendilerin birine vérikler. Vérince iki gızı oluk bir de o:lu oluk. Size ömürler o:lu ölük, everince* (Yıldırım 2006: 52).

Ele aldığımız ekle konuşmacı öylesine sahip olduğu bilgileri de aktarabilmektedir. Bilgiye nasıl sahip olduğu önemli değildir. Bu durumda olumsuzluğun dile getirilmesi dikkat çekicidir. Ayrıca daha önceki örnekleri yazı diline aktarmamız halinde -(y)XK ekine tekabül eden biçim -mXş iken, 18.-23. örneklerde görüldüğü gibi, yazı dilinde ekimizi hem -mXş hem de -DX geçmiş zaman ekleri karşılayabilmektedir. Bu örnekleri *bildiğim kadarıyla, biliyorum ki* şeklinde tamamlayarak -di geçmiş zaman ekiyle yazı diline aktarabiliriz.

(18) *Ben de [konfeksiyonculua] o zaman ta: başlayık de'elidim.*

(19) *Ta: hatde boyanık de'el ollar [=Arabanın çarpılan yerleri].*

(20) *Aşerlii yapıık de'el ta:.*

(21) *Ta: namaz gılmayı.n.*

(22) *Fuardan bilet almayık A:madıñ arkadaşları.*

(23) *Baban harmanı kaldırık mı?* (Konya, Sarayönü)

Örneklerde de görüldüğü gibi -(y)XK eki tespit, duyma, genel bilgilerin yardımıyla tahmin gibi dolaylı bilgileri aktarmada kullanılmaktadır. Bir eylemin olmuş sayılabilmesi için önemli olan kritik sınır aşılmış, ancak bu sınırın aşılma süreci görülme de, sınırın aşılmasından hemen sonra eylemin gerçekleştiğini veya gerçekleşmediğini gösteren izler ortadadır. Burada kesinlik söz konusu iken, başkasından duyulanların aktarımında belli bir şüphe de vardır.

Ekin işlevlerini bitirmeden önce Buran (1996: 11 vd.) ve Öztürk (1996: 531) tarafından dile getirilen şimdiki zaman fonksiyonu üzerinde de kısaca durmak gerekir. Burada ele aldığımız ek, bildiğim kadarıyla ne Türkiye Türkçesi veya ağızlarında ne de herhangi bir Türk dilinde şimdiki zaman ifade eder. Benim gerek söz konusu yazımda, gerekse konuyla ilgili diğer çalışmalarım da dile getirdiğim şey, Öztürk tarafından bana atfedilen sözlerin devamında da görüleceği

⁵ Örneğimizdeki *oluklar* ve *yapıklar*'da burada ele aldığımız geçmiş zaman ekidir; *gidik* ve *alık* biçimlerinden sonrakiler ise -Xp zarfiil ekinin G- ile başlayan fiillerden önce -p G- > -K G- değişmesi sonucu ortaya çıkmış varyantıdır, geçmiş zaman ekiyle karıştırılmamalıdır (bk. Demir 1996b: 141 vd.).

üzere şimdiki zaman eklerinin ortaya çıkışında ünlü zarf fiil eklerinden yararlanıldığı gibi daha az olmakla birlikte $-(X)p$ zarf fiilinden de yararlanıldığı şekildedir. Aynı durum Buran'ın “-yor fonksiyonu ile kullanılışı” için vermiş olduğu örneklerde de görülür: *götürüK gidip, gelik geli, getiriK gelirin* vb. Burada şimdiki zamanı ifade eden $-(y)XK$ değil, zarf fiili de bünyesine alarak bir çekim eki işlevi de gören $-Xk$ gelir biçimi vardır. $-(y)XP$ eki kendinden sonra gelen yardımcı fiil ve aslen şimdiki zamanı ifade eden geniş zaman ekiyle birleşerek şimdiki zaman ekinin yenilenmesinde kullanılmıştır. Ancak $G-$ ile başlayan fiillerden önce $p > K$ değişmesi sonucu $-(y)Xp > -(y)XK$ olabilmekte, böylece bu yazıda asıl konumuz olan $-(y)XK$ ile görünüşte karışmaktadır. Kökenlerinin aynı olup olamayacağı ise ayrı bir araştırma konusudur. Bu nedenle, gerek Buran'ın gerekse benzer ifadeleri kullanan Öztürk'ün (2006: 531) söyledikleri, ekin $-(y)Xp > -(y)XK$ gelişmesi sonucu bir şimdiki zaman ekinin parçası olabileceği şeklinde anlaşılmalıdır.

Yıldırım'ın ekin işlevleriyle ilgili söylediklerine gelince, sıfat fiil olarak kullanılan biçimin –belki burada üzerinde durduğumuzun da– arkasında isimden isim yapan $-Xk$ eki olabilir: *kesilik süt* vs. Buna karşılık zarf fiil olarak kullanılan biçimin kaynağı $-(y)Xp$ olmalıdır. Nitekim verilen örneklerin bir kısmında, Anadolu ağzlarında farklı varyantlarını gördüğümüz bu ekin son sesinin kendinden sonra gelen kelimenin ilk sesinin etkisiyle $-K$ 'ye dönüştüğü gözlenmektedir: *gidiK gelen, geliK geçiyullar* vs. Değişmenin bir başka nedeni de $-(y)Xp$ ekinin belli şartlar altında yerini sonra gelen fiilin yüklemleştircisine bırakabilmesidir: *bakıp durdu, baktı durdu* (bk. Demir 1993: 40 vd.). Yıldırım'ın örneklerinin bir kısmında bu durumun etkili olduğu görülmektedir: *yüklediK gedikler, alık geliK, alık geliK* vb. (Yıldırım 2006: 306). Bu nedenlerle ele alınan geçmiş zaman eki ile zarf fiil olarak kullanılan şekilce benzer ekin aynı olmama ihtimali yüksektir.

-mXş'tan farkı

$-(y)XK$ ekinin görevleri $-mXş$ 'in görevlerinden ayrılmamakta, tam tersine onlarla büyük ölçüde örtüşmektedir. Ancak örtüşme her iki ekin istendiği gibi birbirinin yerine kullanılabileceği anlamına gelmiyor. İncelemekte olduğumuz ek, Adana ilinin bazı ağzları dışında ağız derlemelerinde anlamca kısmen eşdeğeri olan $-mXş$ ekine nazaran daha seyrek geçiyor. Bu ise ekin kullanılabilmesi metin ve durumdaki sınırlılıktan kaynaklanıyor. Çünkü $-(y)Xk$ eki konuşma pasajlarında; diyaloglarda, yüz yüze bir iletişim söz konusu olunca ortaya çıkmaktadır. Tespit ettiğimiz örneklerde olumsuzluk bildirenler de dahil olmak üzere, başka tür bir kullanılışı, Adana ağzları dışında görülüyor. Örneklerimizin içinde bu durumu açıkça gösterenler var. Mesela 3. örnekte, kahramanın konuştuğu pasajda $-(y)XK$ şekli kullanılırken konuşma pasajının bittiği bölümde $-mXş$ eki tercih ediliyor. Ayrıca cümleler son derece kısadır. Anlamdaşı $-mXş$ ekinden farklı olarak $-(y)XK$, bir metnin anlatıldığı temel ek olamıyor; bununla masal an-

latılamıyor, hikaye edilemiyor. Bu ise ekin *-mXş* ekinden farklı tarafının, kullanılışındaki bu *metne ve duruma bağlı sınırlılık* olduğunu gösteriyor. Bunun nedeni de araştırdığımız ekte dolaylı edinilen bilgiye dair izlerin henüz göz önünde olmasıdır. Bu da çoğu zaman işin gerçekleşme anı ile konuşma anının yakın olması anlamına gelir. *-mXş* ekinde ise konuşma anı ile dolaylı edinilen bilginin gerçekleşme anı birbirine yakın olabileceği gibi, uzak da olabilmektedir. Bu nedenle ek masal anlatımına uygun düşebilmektedir *-(y)XK* ekinin tespit edilmiş olduğu bölgelerde *-mXş* eki *-(y)XK*'in yerine kullanılabilirken, tersi sadece sınırlı durumlarda söz konusu olabilmektedir. Ekin eklendiği fiileri çatı, ünlü veya ünsüzle bitme, geçişli veya geçişsiz olma gibi bir sınırlamaya tabi tutmak mümkün görünmüyor.

Yıldırım tarafından araştırılan Adana ve Osmaniye ağızlarından bazıları, şimdiye kadarki tespitlere göre, *-(y)XK* eki *-mXş* biçimini tamamıyla devre dışı bırakabildiği için söylenenlerin istisnasını oluşturmaktadır. Bölge ağızlarındaki bu durum ayrı bir araştırma konusu olacak niteliktedir.

Ekin kullanıldığı bölge

Yörük ve Türkmen ağızlarının ortak özelliklerinden birisi olduğuna inandığımız ve en azından şimdiye kadarki bulgularımızın da bu inancımızı büyük ölçüde desteklediği *-(y)XK* ekiyle ilgili bilgiler kaydedilirken, ekin bölgede kimler tarafından kullanıldığının da -üçüncü elden bilgilerde bile- mümkün olduğu kadar tam tespit edilmesini önemli görüyoruz. Mevcut kaynaklarda bu yönde bir parça da olsa kesin bilgiler vardır. Caferoğlu tarafından tespit edilmiş örnekler, Gaziantep'in Dağlı Urum Evlek köyü ile Kahramanmaraş'ın Cerit köyünden alınmış metinlerde geçer (1945: 236, 177). Yukarıda sözünü ettiğim çalışmamda (1996a) ben de ekin Alanya, Gündoğmuş (Antalya), Bucak ve köylerinden Kocaeliler ve Demirli (Burdur) ile Sarayönü (Konya) bölgelerinde kullanıldığını dile getirmiştım. Bunlardan Sarayönü dışında kalan bölgelerdeki kullanılışlarla ilgili malzemeyi değişik tarihlerde yaptığım saha çalışmaları sırasında ya da çeşitli vesilelerle karşılaştığım bölgenin yerlilerinden, ekin kullanılıp kullanılmadığını sormak yoluyla elde ettim. Sorularım genellikle *gelmiş, gitmiş yerine gelik, gèdik der misiniz; sizde gelik, gedik derler mi* türündendi.⁶ Sözü geçen araştırmamda *-(y)Xk* ekinin yörük, aşiret, Türkmen vb. adlarla anılan yaylacılık geleneğine sahip grupların ağız özelliklerinden biri olabileceği ve bu grupların yayılmış oldukları coğrafyadan hareketle ekin kullanıldığı sahanın yukarıda adı verilen bölgelerle sınırlı olamayacağını dile getirmiştım. Söz konusu araştırmamın bittiği tarihten bu yana geçen süre bu kanaatimi doğruladı. Bir taraftan ekin kullanıldığı bölgelere yenileri eklenirken diğer taraftan bu bölgelerde belli sınırla-

⁶ Saha çalışmalarında ani gözlem, beklenmedik gözlem [spontane Beobachtung] diye Türkçeleştirebileceğimiz bu metotla kısa zamanda belli bir konuda fazlaca malzeme toplamak mümkün olmaktadır.

malar ortaya çıktı. Benim tespitlerime göre ek, Antalya'nın yukarısında kalan Yörük köyleriyle Manavgat ilçesinin köylerinde, mesela Beşkonak'ta bulunuyor. Yine doğuya doğru gidince, Mersin'in ilçelerinde, mesela Erdemli ve köylerinde; Adana'nın Ceyhan ve Kadiri ilçesi; Osmaniye; Kahramanmaraş'ın merkez ve Andırın; Afyon'un Dinar, Hatay'ın Kırıkhan ilçeleriyle; Nevşehir'in Karasınır kasabasında ve ayrıca Yozgat'ta kullanılıyor. Afyon'un Dinar, Hatay'ın Kırıkhan ilçeleriyle Yozgat dışında kalan kaynak kişilerim Yörük idi. Verdikleri bilgiler de kendi bölgelerinde ekin Yörükler tarafından kullanıldığını gösteriyor. Yörük olmayan gruplar ise eki kullanmıyor. Afyon/Dinar ile Yozgat'ta ise ek Türkmenler tarafından kullanılmaktadır. Yozgat'ta eki kullanan Türkmenlerin bölgeye nereden geldikleri hakkında elimde bilgi yoktur. Dinar Türkmenleri ise, halk arasındaki yaygın inanca göre, Adana taraflarından Mersin-Antalya-Muğla güzergahını takip ederek Dinar'a gelip yerleşmişlerdir. Sözü edilen şehirlerde kalan kolları da bulunmaktaymış. Alanya'da da rastladığım bu tür söylentilerden hareketle, yapılacak saha çalışmaları neticesinde elde edilecek değişik türden malzeme, dil tarihi, yerleşim tarihi, ağız araştırmaları, halkbilim, kültür tarihi gibi sahalarda önemli sonuçlar ortaya çıkarabilir.

Ekle ilgili önemli diğer bilgileri ise Leyla Karahan'a borçluyuz. Araştırmacı, üniversitelerde yapılmış bitirme tezlerinden de faydalanarak hazırladığı (1996) önemli çalışmasında, sınırları kuzeydoğuda Giresun'dan başlayıp, Sivas, Malatya, Adıyaman, Halfeti ve Birecik'i (Urfa) içine alarak güneyde Suriye'ye ulaşan; kuzeybatıda da Marmara Denizi'ne kadar uzanan Batı grubu ağızlarından bahseder. Bu ağızların alt gruplarından VII. grupta yer alan Adana, Hatay, Kahramanmaraş ve Gaziantep ağızlarında *-mXş* eki yanında *-(y)XK* ekinin de kullanıldığını yazar. Buna göre; *gediğim, gediksiñ*, *geik* örnekleri, Şaziye Doğan tarafından hazırlanan "Adana Kozan Ağızı"; *deyik, çevirikler*, Fatih Özgür'ün hazırladığı "Çukurova ağızları"; *geliğik, geliksiñiz, gelikler*, Nesli Gündüz'e ait "Hatay İli Kışlak Bucağız ağızı", *geliim, alık* ise Ali Akbaş'ın hazırlamış olduğu "Yapalak-Ekinözü Ağızı" adlı yüksek lisans tezinden alınmıştır (s. 147-148). Karahan ayrıca, ekin sıfatfiil olarak kullanılmasına dair, Adana Osmaniye ağzına ait *yanmayık (ev), çözülük (saç)* ve Hatay ağzından *tutuluk (kuş), ölüük (adam)* örneklerini de vermiştir (1996: 148). Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi ve Hacettepe Üniversitesi bünyesinde hazırlanan tezlerde, örneklerin kullanıldığı bölgenin yerleşim durumuyla ilgili hangi bilgilerin yer aldığını bilmiyoruz. Ancak Peter Andrews tarafından hazırlanan haritalarda (1987), Kozan ve Osmaniye bölgelerinde Yörük ve Türkmenlerin yaşadığı kaydedilir. İleride yapılacak araştırmalarla şüphesiz bu konuda daha kesin bilgiler elde etmek mümkün olacaktır.

Şimdiye kadar yapılan derlemeler içinde ekle ilgili en fazla örneği Yıldırım'ın (2006) çalışmasında buluruz. Adı geçen araştırmacıya göre ek, özellikle Kozan, İmamoğlu, Ceyhan bölgelerinde yaşayan Kırıklı/Lek aşiretlerinin ağızlarında çok yaygın, hatta baskın durumdadır. Hatta Yıldırım'ın verdiği bilgiye göre, bu

ek, Ceyhan'da yerleşmiş olan Kırıntılı/Lek aşiretleri ağzında, daha önceki çalışmalardan tanımadığımız bir biçimde, tam olarak $-mXş$ işleviyle, $-mXş$ eki ise sadece *imiş* biçimiyle kullanılır (2006: 223 vd.).

Dilbilimde yaygınlaşmış bir kanaate göre birbirine coğrafi bakımdan yakın ağızlar diğerlerine oranla daha çok ortak özelliğe sahiptir. Ancak Türkiye Türkçesi ağızlarında bunu doğrular örnekler yanında tersi durumları da görmek mümkündür. A ile B ağızı arasındaki özellikler bir bölgede A ile D ağızları arasındakinden daha fazlayken, başka bir bölgede A ile D arasındaki benzerlikler A ile B arasındakinden fazla olabilmektedir. Bunun önemli sebeplerinden biri, belki de birincisi, Anadolu'nun son derece karmaşık olan Türkleşmesi sürecidir. Araştırmamızın konusu olan ekin, yaylacılık geleneği neticesinde ortaya çıkabilecek ilişkileri bir kenara bırakırsak,⁷ aralarında komşuluk, ekonomik ve kültürel alışveriş, bir varyantın daha fazla prestije sahip olması gibi dil alışverişine sebep olabilecek hiç bir bağ bulunmayan bölgelerde aynı anda görülmesini başka türlü açıklamak bize, en azından şimdiki bilgilerimiz ışığında mümkün görünmüyor. Ek, Adamović'in (1985: 205) bu ekin eski bir şekil olamayacağı yönündeki görüşünün tersine, grupların birbirinden henüz kopmadığı bir döneme ait, eski bir özellik olmalıdır. Yaptığımız araştırmalar, ekin Yörük adı verilen grupların hepsince kullanılmadığını ortaya çıkarmıştır. Mesela yukarıda da belirttiğimiz gibi Dinar, Burdur'un merkez ilçesine bağlı köylerle Kütahya gibi yörelerde yaşayan Yörükler eki tanımıyorlar. Bu ise ekin, Türkmen ve Yörüklerin belli bir bölgede yaşamış olan kollarından birisine has olduğunu gösteriyor. Bunların hangi tarihlerde nerede yaşamış olabilecekleri dil, tarih, etnografya gibi değişik disiplinlere ait malzemenin kullanılmasıyla yapılacak detaylı araştırmalarla ortaya çıkarılabilir. Dil özellikleri tarihi belgeler kadar önemli ip uçları taşıyabilir; yazılı kaynağın bittiği yerde halen korunmuş olan ağız özellikleri de pekala önemli deliller olabilirler. Ekin tespit edildiği bölgelerde, yaylacılığa bağlı göç hareketleriyle yöre ağızlarına has diğer ortak yönler, bu bölgenin Karaman-Adana-Antalya üçgeni içerisinde aranması gerektiğini gösteriyor.

Bu araştırmadaki, ekin nerede ve kimler tarafından kullanıldığına dair tespitlerden bazılarının ispata muhtaç ön bilgi durumunda olduğunun farkındayız. Özellikle kullanıldığı coğrafyanın sınırlarını tam olarak tespit edemediğimiz ortadadır. Buna rağmen verdiğimiz ön bilgilerin, ileride bu veya benzer konularda çalışma yapacaklara faydalı olacağını sanıyoruz.

⁷ Ağızların dağılımındaki yaylacılığın etkisi hakkında bk. Hayasi (1996).

Kaynaklar

- Adamović, Milan (1985), *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, Leiden.
- Aksoy, Ömer Asım (1945), *Gaziantep Ağzı*, İstanbul: TDK Yayınları.
- Andrews, Peter A. (1989), [Haz.] *Etnic Groups in the Republic of Turkey*, Wiesbaden.
- Buran, Ahmet (1996), “-Ik ekinin Anadolu ağızlarında kullanılışı“, *TDAY- Belleten* 1994: 11–18.
- Demir, Nurettin (1997), “Die Vergangenheitsform auf -(y)ik in anatolischen Dialekten“, *Historical and linguistic interaction between Inner-Asia and Europe. Proceeding of the 39th Permanent International Altaistic Conference (PIAC) Szeged. Hungary: June 16-21, 1996*, [ed.] Berta, Arpad 1997 (= *Studia uralo-altaica* 39), Szeged. 65-79.
- . (1993), *Postverbien im Türkkeitürkischen. Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfdialekts*, Wiesbaden. (= *Turcologica*, Band 17.)
- . (1996a), “Einige Merkmale yörükischer Dialekte“, *Symbolae Turcologicae - Studies in Honour of Lars Johanson on his Sixtieth Birthday 8 March 1996*, [eds.] Arpad Berta, Bernt Brendemoen and Claus Schönig. (Series: Swedish Research Institute in Istanbul, Transactions, vol. 6.) Uppsala. 61-70.
- . (1996b), “Güneybatı Anadolu Ağızlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Eki -ik gelir“, *Dilbilim Araştırmaları* 1996: 136-148.
- . (1997), “Die Vergangenheitsform auf -(y)ik in anatolischen Dialekten“, *Historical and linguistic interaction between Inner-Asia and Europe. Proceeding of the 39th Permanent International Altaistic Conference (PIAC.) Szeged. Hungary: June 16-21, 1996*, [ed.] Berta, Arpad (= *Studia uralo-altaica* 39), Szeged. 65-79.
- Giese, Friedrich (1907), *Materialien zur Kenntnis des anatolischen Türkisch, Teil I, Erzählungen und Lieder aus dem Vilayet Konjah*, Halle.
- Hayasi, Tooru (1990), “Anadolu ağızlarının coğrafi dağılımı üzerine bir deneme çalışması“. *IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri 17-18 Mayıs 1990*, [yay.] S. Özsoy / H. Sebüktekin, İstanbul, 233-243.
- Johanson, Lars (1971), *Aspekt im Türkischen, Vorstudien zu einer Beschreibung des türkeitürkischen. Aspektsystems*, (= *Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Turcica*, 1.) Uppsala.
- Karahan, Leyla (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara.
- Miskioğlu, Ahmet (1992), “Görülmeven, Başkasından Duyulmayan (-ik’li) Geçmiş Zaman“, *Türk Dili Dergisi* 28, 1-3.
- Öztürk, Jale (2006), “Antakya Ağzında -°k ve -°şkAn Eklerin Kullanımı“, *Türk Dili* 654, 530-535.
- Yıldırım, Faruk (2006), *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları*, I-II, Ankara.

